

Tekmeria

Vol 3 (1997)

Έπιγραφικός και Άρχειακός χρόνος.
Έπιλεγόμενα στην έπιγραφή SGDI 1895

A. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ

doi: [10.12681/tekmeria.126](https://doi.org/10.12681/tekmeria.126)

To cite this article:

ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ Α. (1997). Έπιγραφικός και Άρχειακός χρόνος. Έπιλεγόμενα στην έπιγραφή SGDI 1895. *Tekmeria*, 3, 170–180. <https://doi.org/10.12681/tekmeria.126>

A. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟΣ ΚΑΙ ΑΡΧΕΙΑΚΟΣ ΧΡΟΝΟΣ

(Έπιλεγόμενα στην επιγραφή SGDI 1845)

Στόν πρώτο τόμο αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ¹ εἶχα ἀσχοληθεῖ μέ τή φόρμουλα χρονολόγησής τῆς *SGDI* 1895 (Εἰκ. 1) δελφικῆς πράσεως ἐπ' ἐλευθερίας (*ἄρχοντος ἐμὲν Ἡρακλεία Ἀριστοβούλου Πάτρωνος Θεοδώρου μηνός Ἡάτου, ἐν Δελφο(ῖ)ς δ[έ] ἄρχοντος Ἱ Ἦρως τοῦ Πλείστωνος μηνός Ἰλαίου*), ἐπιχειρώντας νά δώσω λύση «στό πρόβλημα πού συνιστᾶ ἡ “ἀναρθηρῆ” παρτάξη τῶν τριῶν ἀσύνδετων γενικῶν (*Ἀριστοβούλου Πάτρωνος Θεοδώρου*) μετά τὸν βέβαιο ἐνικό *ἄρχοντος* στό πρώτο σκέλος τῆς φόρμουλας».

Καθὼς οἱ προηγούμενες ἐρμηνεῖες «ἄρχοντος ... Ἀριστοβούλου (τοῦ) Πάτρωνος (τοῦ) Θεοδώρου» καὶ «ἄρχοντος ... Ἀριστοβούλου, Πάτρωνος, Θεοδώρου» ὀδηγοῦσαν σέ προφανές ἀδιέξοδο, προσκόποντας ἢ μὲν πρώτη στήν ἀπουσία τῆς ἀπαραίτητης ἄρθρωσης τοῦ δεύτερου καὶ τοῦ τρίτου ὀνόματος, ἢ δὲ δεύτερη ὄχι μόνο στή συντακτικὴ ἀνακολουθία πού συνεπαγόταν, ἀλλά, κυρίως, στήν ἀνεπιβεβαίωτη ἀπὸ ἄλλη πηγὴ συναρχία τριῶν ἀρχόντων πού αὐθαίρετως προϋπέθετε στήν Ἡράκλεια, ἀναζήτησα τὴ λύση τοῦ προβλήματος σέ ἄλλη κατεύθυνση, ἐπισημαίνοντας :

«Υπάρχει, πράγματι, μιὰ ἀκόμη πτυχή τοῦ προβλήματος στήν ὁποία δέν δόθηκε ἡ δέουσα προσοχή. Ἡ *SGDI* 1895 εἶναι χαραγμένη κάτω ἀπὸ μιὰ ἀνάλογη ἀπελευθερωτικὴ πράξη τέσσερις περίπου μῆνες προγενέστερῆς τῆς, τὴν *SGDI* 1894,² ἡ ὁποία ἐμφανίζεται ὡς ἑλλιπὴς κατὰ τοὺς δυὸ τελευταίους στίχους.³ Οἱ στίχοι αὐτοὶ περιεῖχαν τὰ ὀνόματα τῶν μαρτύρων. Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸ τὰ δυὸ ἀπὸ τὰ τρία προβληματικὰ ὀνόματα τοῦ στ.1 τῆς *SGDI* 1895 νὰ ἀνήκουν στήν πραγματικότητα στόν τελευταῖο στίχο τῆς προηγούμενης ἐπιγραφῆς. Καὶ γιὰ νὰ μὴ μακροηοροῦμε: πιστεύω πὼς ὁ *Ἀριστόβουλος Πάτρωνος* δέν ἔχει καμιὰ σχέση μέ τὴν *SGDI* 1895, ἀλλὰ εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς μάρτυρες

---

1. Α. Κοντογιάννης, “Ἡ φόρμουλα χρονολόγησής τῆς *SGDI* 1895 ἐπιγραφῆς”, *Τεχνήρια* 1 (1995) 38-46.

2. Γιὰ τὴ διάταξη τῶν κειμένων στήν πέτρα βλ. σχεδιάγραμμα τοῦ Daux, *Delphes*, 125.

3. Βλ. *SGDI* 1894, σημ.: “Die folgenden 2 vorgezogenen Linien, also 12 u. 13, blieben unausgefüllt”.

τῆς *SGDI* 1894, μολονότι δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ ξέρω χωρὶς προηγουμένο ἔλεγχο τῆς πέτρας πῶς ἔχει ἐμφιλοχωρήσει τὸ ὄνομά του στὴν ἐπόμενη ἐπιγραφή...

Μιά τέτοια ὑπόθεση θὰ ἦταν ἀναμφίβολα ἐξαιρετικά τολμηρή, καὶ ἡ ὑποστήριξή της ὅπωςδήποτε δύσκολη, ἂν δὲν συνέβαινε —κατὰ εὐτυχή ὁμολογουμένως συγκυρία— ὁ ἐν λόγω Ἀριστόβουλος Πάτρωνος νὰ εἶναι μιὰ πάρα πολὺ γνωστὴ προσωπικότητα τῶν Δελφῶν τῶν μέσων τοῦ 2ου π.Χ. αἰ.»⁴

Γιὰ τοὺς λόγους αὐτούς, πρότεινα τὸν ὀβελισμό τῶν δυὸ παρείσιατων ὀνομάτων καὶ τὴν ἀνάγνωση τοῦ πρώτου σκέλους τοῦ χρονολογικοῦ τύπου τῆς *SGDI* 1895 ἐπιγραφῆς ὡς: «ἄρχοντας ἐμὲν μὲν Ἡρακλεία - Θεοδώρου, μηνὸς Ἡάτου». Ἔτσι τὸ πρόβλημα ἔπαυε αὐτομάτως νὰ ὑφίσταται, τουλάχιστον ἀπὸ πλευρᾶς Ἡρακλειωτῶν. Ἐναπέμενε, ὡστόσο, ὁ ἔλεγχος μιᾶς σημαντικῆς λεπτομέρειας:

«Ἡ ὑπόθεση ποὺ διατυπώσαμε εἶναι ἀσφαλῶς ἔλκυστική. Προσκόπτει, ὡστόσο, στὴ γενικὴ “Ἀριστοβούλου”. Ἄν ὁ Ἀριστόβουλος Πάτρωνος ὑπῆρξε πράγματι, ὅπως βάσιμα, πιστεύω, ὑποθέτουμε, ἕνας ἀπὸ τοὺς μάρτυρες τῆς *SGDI* 1894 ἐπιγραφῆς, θὰ ἔπρεπε κανονικὰ τὸ ὄνομά του νὰ εἶναι ἀναγραμμένο σὲ ὀνομαστικὴ πτώση. Νὰ ἐπικαλεστοῦμε πάλι κάποιο “χαρκατικὸ λάθος”; Πρὶν καταφύγει κανεὶς στὴν ἔσχατη αὐτὴ λύση, ὀφείλει νὰ ἀποκλείσει τὴν πιθανότερη ἐνδεχομένως περίπτωση ἑνὸς ἀναγνωστικοῦ λάθους... Σ’ αὐτὴ τὴν ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν ἀποψή μας λεπτομέρεια, ὅπως γενικότερα καὶ γιὰ τὴν πραγματικὴ ἔκταση τῆς *SGDI* 1894 ἐπιγραφῆς, μόνο ἕνας ἐπανελέγχος τῆς πέτρας μπορεῖ ἴσως νὰ δώσει τελεσίδικη ἀπάντηση».

Ἡ ἀπαιτούμενη αὐτοψία δὲν κατέστη ὡς τώρα δυνατή. Εἶχα ὡστόσο τὴν εὐκαιρία νὰ ἐλέγξω στὸ μεταξὺ τὴν ἐπιγραφή ἀπὸ φωτογραφίες, ποὺ ἔδειχναν νὰ ἐπιβεβαιώνουν στὸ ἐπίμαχο σημεῖο τὴν ἀνάγνωση τοῦ πρώτου ἐκδότη. Τὴ διαπίστωση αὐτὴ θεώρησα χρέος μου νὰ τὴν ἐπισημάνω σὲ ἕνα ὑστερόγραφο, στὸ ὁποῖο κατέληγα:

«Ἡ διαπίστωση αὐτὴ δὲν ἀναιρεῖ βέβαια τὴν οὐσία τῆς ὑπόθεσης ποὺ διατυπώσαμε. Καθιστᾶ ὡστόσο τώρα τὴν ἀπόδειξή της πρὸ δύσκολη ἕως ἀνέφικτη, καθὼς ἡ λύση τοῦ προβλήματος δὲν εἶναι ἐνδεχομένως ἄσχετη μὲ τὴν ἀνεξήγητη διακοπὴ τῆς *SGDI* 1894 ἐπιγραφῆς».

***

---

4. Γιὰ τὸν Ἀριστόβουλο Πάτρωνος καὶ τὴν οἰκογένειά του, βλ. Α. Κοντογιάννης, ὁ.π., 40-42.

Ἐφορμὴ γιὰ τὴν ἐπαναφορὰ τοῦ θέματος ἀποτέλεσαν οἱ κριτικές παρατηρήσεις τοῦ D. Mulliez στὸ BE 1996, 216, οἱ ὁποῖες ἔχουν ὡς ἑξῆς:

«... Hypothèse ingénieuse, mais qui laisse sceptique : la lecture Ἀριστοβούλου est certaine (elle est signalée dans un *addendum*); surtout, on ne voit pas comment expliquer matériellement pareil glissement d'une inscription à l'autre, d'autant qu'elles ne paraissent pas avoir été gravées en même temps. Il semble plus prudent de mettre la rencontre onomastique sur le compte d'une troublante coïncidence et d'admettre l'existence d'une collège de trois magistrats, en dépit du singulier ἄρχοντος. L'affr. *FD III 3, 25* (de 146/5) commence pareillement par l'indication ἄρχοντος ἐν Λιλαΐα suivie du nom de deux magistrats avec leur patronyme et, en d'autres endroits du formulaire des affr. delphiques, on pourrait fournir plusieurs exemples de confusion entre le singulier et le pluriel».

Ἐοφείλω ἐξ ἀρχῆς νὰ δηλώσω ὅτι οἱ φωτογραφίες τῶν ἐπιγραφῶν *SGDI* 1894 καὶ 1895 ξεκαθάρισαν ἐπαρκῶς τὸ τοπίο —αὐτὸ εἶναι ἄλλωστε τὸ ἀνεκτίμητο πλεονέκτημα τῶν φωτογραφιῶν, τῶν ἐκτύπων καὶ τῶν ἄλλων πολύτιμων μέσων ἀντικειμενικῆς τεκμηρίωσης—, ἀποδεικνύοντας ὅτι τὰ δύο πρῶτα ἀπὸ τὰ τρία ὀνόματα τοῦ στ. 1 τῆς *SGDI* 1895 ἐπιγραφῆς δὲν ἀποτελοῦσαν ἐπιγραφικὸ τμήμα τῆς *SGDI* 1894 ποὺ εἶχε ἐμφιλοχωρήσει στὴν ἐπόμενη ἀπὸ κάποιον λάθος τοῦ ἐκδότη. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ὡστόσο, ὅπως ἐπεσήμαινα καὶ στὸ ὑστερόγραφο μου, δὲν ἀναιρεῖ κατὰ κανένα τρόπο τὴν οὐσία τῆς ἀρχικῆς μου ὑπόθεσης, ἀπλῶς στερεῖ τὴ δυνατότητα μιᾶς ἄμεσης καὶ ἀπτῆς ἀπόδειξης ὅτι ὁ Ἀριστόβουλος Πάτρωνος ὑπῆρξε πράγματι ἓνας ἀπὸ τοὺς *μάγιστρος* τῆς *SGDI* 1894 πράσεως ἐπ' ἐλευθερίας, καθὼς τὸ πρόβλημα μετατίθεται πλέον ἀπὸ τὸ ἐκδοτικὸ στὸ χαρακτικὸ ἐπιπέδο.

Μετὰ τὸν ἀποκλεισμὸ τοῦ ἐκδοτικοῦ λάθους καὶ καθὼς οἱ προηγούμενες ἐρμηνεῖες ὀδηγοῦν σὲ βέβαιο ἀδιέξοδο, ἡ μόνη ἐναπομένουσα πιθανὴ ἐκδοχὴ εἶναι ὁ ἐνδεχόμενος συμφυρμὸς τῶν τριῶν ὀνομάτων στὸ πρῶτο σκέλος τῆς φόρμουλας χρονολόγησής τῆς *SGDI* 1895 ἐπιγραφῆς —κάτω ἀπὸ ἄγνωστες καὶ δυστυχῶς μὴ διαγνώσιμες σήμερα πραγματικὲς συνθῆκες— κατὰ τὴ διαδικασία ἀναγραφῆς τῶν ἐπιγραφῶν *SGDI* 1894 καὶ 1895 στὴν πέτρα. Ἐνα τέτοιο ἐνδεχόμενο, ὅσο κι ἂν φαίνεται παράδοξο, θὰ μπορούσε πράγματι νὰ δικαιολογηθεῖ ὑπὸ δύο ἀπαραίτητους ὅρους : 1) τὴν ταυτόχρονη κόλαψη τῶν συγκεκριμένων ἐπιγραφῶν καὶ 2) τὴν ὑπαρξὴ κάποιου ἀνωμαλίας κατὰ τὴ διαδικασία ἀναγραφῆς τους. Τὴ βέβαιη ὑπαρξὴ τῶν προϋποθέσεων αὐτῶν θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ

δείξουμε στή συνέχεια, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴ δεύτερη :

- Ὅτι ἀναμφίβολα ὑπῆρξε κάποια σοβαρὴ ἀνωμαλία κατὰ τὴ διαδικασία ἀναγραφῆς τῶν συγκεκριμένων ἐπιγραφῶν, εἶναι αὐταπόδεικτο ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ μὲν πρώτη ἔμεινε ἐν τέλει —γιὰ ἄγνωστους λόγους— ἡμιτελής, ἡ δὲ δεύτερη ἐμφανίζει στὴν ἀρχὴ τῆς τὸ προαναφερθὲν πρόβλημα. Ἡ διαπιστούμενη ἀνωμαλία πρέπει, ὑποθέτω, νὰ ὀφείλεται σὲ κάποια παθολογία τοῦ πρόχειρου χειρογράφου ποὺ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν ἀναγραφή τους.
- Τὸ γεγονός ὅτι οἱ δύο ἐπίδικες ἐπιγραφές : 1) ἐντάσσονται στὴν ἴδια ἐξάμηνο, 2) εἶναι ἀναγραμμένες ἢ μιὰ κάτω ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἄλλη, καὶ 3) ἐμφανίζουν ἐπιπροσθέτως —καὶ ἢ μιὰ καὶ ἢ ἄλλη— ἀμοιβαῖα συμπτώματα τῆς προαναφερθείσης παθολογίας, ὄχι μόνον δὲν ἀποκλείει, ἀλλὰ, ἀντίθετα, συνηγορεῖ ἀναφανδὸν ὑπὲρ τῆς ταυτόχρονης ἀναγραφῆς τους στὴν πέτρα, παρὰ τὴ χρονικὴ ἀπόσταση τῶν 4 περίπου μηνῶν ποὺ ὄντως ὑπάρχει στὸν χρόνο συνομολόγησης τῶν ἀντίστοιχων συμβολαίων τους.

Τὸ ἐπιχείρημα τῆς μὴ ταυτόχρονης ἀναγραφῆς τῶν δύο ἐπιγραφῶν, ποὺ ἐπικαλεῖται ὁ D. Mulliez, προφανῶς ἐπειδὴ ἡ πρώτη αὐτοχρονολογεῖται τὸν Φεβρουάριο-Μάρτιο τοῦ 155 π.Χ. (*ἄρχοντας ἐν Δελφοῖς Ἦρνος τοῦ Πλείστωνος, μηνός Βυσίου*), ἐνῶ ἡ δεύτερη τὸν Ἰούνιο-Ἰούλιο (*μηνός Ἰλαίου*) τοῦ ἴδιου πολιτικοῦ ἔτους, ἀποδεικνύεται ἐσφαλμένο καὶ ἀναστρέψιμο. Δὲν πρέπει σὲ καμιά περίπτωση νὰ συγγεί κανεῖς τὸν ἀρχαιακὸ μὲ τὸν ἐπιγραφικὸ χρόνο, δηλ. τὴν ἡμερομηνία συνομολόγησης μιᾶς πράξεως καὶ τῆς σύνταξης τοῦ σχετικοῦ πρωτότυπου ἀρχαιακοῦ ἐγγράφου μὲ τὸν χρόνο ἐκδοσης τοῦ “ἐπιγραφικοῦ ἀντιγράφου” (τῆς ἀναγραφῆς δηλ. τοῦ ἀρχαιακοῦ ἐγγράφου ἢ ἀποσπάσματός του στὸν λίθο) : ὁ πρῶτος ἀποτελεῖ ἀποκλειστικὰ ἐνδεικτικὸ *terminus post quem* γιὰ τὸν δεύτερο.

Οἱ ἐπιγραφές δὲν ἦσαν ἀρχαιακὰ ἔγγραφα. Εἶναι αὐτονόητο πὼς ἡ ἀναγραφή τους στὴν πέτρα δὲν γινόταν ταυτόχρονα μὲ τὴ σύνταξη τοῦ πρωτότυπου ἀρχαιακοῦ ἐγγράφου, στὴ συγκεκριμένη περίπτωση τοῦ συμβολαίου, τῆς “ὠνῆς”. Πάντα μεσολαβοῦσε κάποιο μικρότερο ἢ μεγαλύτερο χρονικὸ διάστημα, ἀπροσδιόριστος καὶ ποικίλης κατὰ περίπτωσι διάρκειας, τὸ ὁποῖο ἦταν δυνατὸν νὰ κυμαίνεται ἀπὸ λίγες ἐβδομάδες ἕως καὶ μερικὸς μῆνες. Δὲν θὰ προστρέξω βέβαια στὸν οἰκειότερο γιὰ μένα χώρο τῆς γειτονικῆς Θεσσαλίας, ὅπου ὑπάρχει πράγματι πληθώρα παραδειγμάτων ἀπελευθερωτικῶν πράξεων κολαπτόμενων μαζικὰ στὸ τέλος κάθε ἐξαμήνου ἢ καὶ ἔτους ὑπὸ μορφῇ καταλόγων·

για να έχουν τα παραδείγματα μεγαλύτερη αποδεικτική ισχύ, θα περιοριστώ αποκλειστικά στους Δελφούς, επικαλούμενος τη μαρτυρία ενός επιγραφικού κατά τεκμήριον ειδικού στα δελφικά πράγματα, του G.Daux :

«Je me contenterai de signaler ici deux exemples, qui prouvent qu'un retard de quelques semaines pouvait se produire dans la gravure de certains acts. Les affranchissements *GDI*, 1723 et 1724 appartiennent au 6e et au 5e mois d'un même archontat ; la dernière ligne de 1723 est continuée, après un espace vide correspondant à cinq lettres environ, par la première de 1724, c'est-à-dire que ces deux textes qui occupent, l'un et l'autre, toute la largeur de la pierre ont dû être gravés en même temps ; en tout cas le plus récent des deux commande l'autre : (ἀκολουθεῖ σχεδιάγραμμα τῆς διάταξης τῶν δύο κειμένων στην πέτρα).

La même disposition se retrouve pour les actes *GDI*, 2021 et 2022 (12e et 10e mois d'un même archontat). Ces deux exemples semblent coïncider avec la fin d'un semestre, mais il est plus prudent d'admettre, d'une façon générale, qu'un délai de quelques semaines et même de quelques mois a pu s'écouler entre le contrat et l'ἀναγραφή...».⁵

Ἄλλά, καὶ ἂν ἀκόμη ἡ μαρτυρία τοῦ Daux ἐξασφαλίζει τὴ δυνατότητα μόνο ταυτόχρονης ἀναγραφῆς τῶν ἐπιγραφῶν *SGDI* 1894 καὶ 1895 στὴν πέτρα, τὴ βεβαιότητα γιὰ τὴν ταυτόχρονη κόλασή τους τὴν παρέχουν ἀσφαλῶς οἱ φωτογραφίες τους, ποὺ ἀποδεικνύουν μὲ τὸν πιὸ κατηγορηματικὸ καὶ ἀδιαμφισβήτητο τρόπο ὅτι οἱ δύο αὐτὲς ἐπιγραφὲς εἶναι πράγματι χαραγμένες ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι (βλ. Εἰκ. 1).

Ἡ ἔνσταση τοῦ D. Mulliez στηρίχτηκε, συνεισως, σὲ μιὰ ἀποδεδειγμένα ἐσφαλμένη ἐκτίμηση, στὸν ἀποκλεισμὸ δηλ. τῆς ταυτόχρονης κόλασης τῶν δύο ἐπιγραφῶν, προφανῶς λόγω σύγχυσης τοῦ ἐπιγραφικοῦ μὲ τὸν ἀρχαιολογικὸ χρόνο. Οἱ ἐσφαλμένες ἐκτιμήσεις, ὡστόσο, πέραν τοῦ σκεπτικισμοῦ ποὺ συνεπάγονται, ὀδηγοῦν κατὰ κανόνα σὲ ἐξ ἴσου ἐσφαλμένα συμπεράσματα. Ἔτσι, καταλήγει στὴν ἐκ νέου ὑποστήριξη μιᾶς ἀποψης ποὺ αὐθαιρέτως προεξοφλεῖ τὴν ὑπαρξη μιᾶς ἀνεπιβεβαιώτης ἀπὸ ἄλλη πηγὴ συναρχίας τριῶν⁶ ἀρχόντων στὴν

5. G. Daux, *Delphes*, 78-79 (ἡ ὑπογράμμιση δική μου).

6. Θὰ μπορούσε βέβαια νὰ ἀντιτείνει κανεὶς, γιὰ τὶς τριῶν καὶ ὄχι τεσσάρων ἀρχόντων, ὅπως λ.χ. στὴ γειτονικὴ Ἰθάκη, ἂν αὐτὸ δὲν μᾶς ὀδηγοῦσε —ἐλλείψει μαρτυριῶν— στὸ

Ἡράκλεια, βασιζόμενη ἀποκλειστικά σὲ μιὰ ad hoc ἐρμηνεία τῆς καταφανῶς προβληματικῆς *SGDI*, 1895 ἐπιγραφῆς.

Δυστυχῶς, ἡ πραγματικότητα εἶναι ὅτι δὲν γνωρίζουμε τίποτε γιὰ τὴ διοικητικὴ ὀργάνωση τῆς Ἡράκλειας καὶ κυρίως εἶναι ἄγνωστος ἀκόμη ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς τῶν ἐπὶ πόλεως ἀρχόντων τῆς. Ἀπὸ τὴ γνωστὴ ἐπιγραφή τῆς Δρυμαίας⁷ προκύπτει βέβαια ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς ἐνιαύσιας συναρχίας τριῶν βουλαρχόντων ἐν Οἴται καὶ τεσσάρων ἢ τριῶν ἱεροθυτῶν κατὰ τὰ ἔτη 162-157 π.Χ., αὐτοὶ ὅμως εἶναι ὁμοσπονδιακοὶ ἀξιωματοῦχοι τοῦ κοινοῦ τῶν Οἰταίων καὶ ὄχι ἀρχοντες τῶν Ἡρακλειωτῶν.⁸ Οἱ εὐάριθμες δελφικὲς πράξεις ἐπ' ἐλευθερίαι με ἀπελευθερωτὲς Οἰταίους ἀνάγονται ὅλες σχεδὸν —ἐκτὸς τῆς *SGDI* 1895— στὰ χρόνια τῆς αἰτωλικῆς κυριαρχίας καὶ χρησιμοποιοῦν στὸν χρονολογικὸ τουσ τύπο ἀποκλειστικά τὴν αἰτωλικὴ καὶ τὴν ἀντίστοιχη δελφικὴ χρονολόγησι.⁹

γνωστὸ παιγνίδι τῆς “κολοκυθιάς”. Ἐπ' εὐκαιρία πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε πὼς ἡ σχετικὰ πρόσφατη ἐργασία τοῦ R.K. Sherk, “The Eponymous Officials of Greek Cities”, δημοσιευμένη ἀπὸ τὸ 1990 ὡς τὸ 1993 σὲ συνέχειες στὸ *ZPE*, δὲν προσφέρει τίς καλύτερες ὑπηρεσίες στὴν ἐπιστήμη, οὔτε βέβαια ἀντικαθιστᾷ τὸ παλαιὸ ἀλλὰ πάντοτε χρήσιμο ἔργο τοῦ W. Schönfelder, *Die städtischen und Bundesbeamten...*, Leipzig 1917. Περιορίζομαι σὲ τρία χαρακτηριστικὰ δείγματα : 1) ἡ ἀλφαριθμητικὴ κατάταξι τῶν “θεσσαλικῶν” λημιῶτων (*ZPE* 84 (1990) 256-259) μόνον σύγχυση μπορεῖ νὰ προκαλέσει : Cierion (Θεσσαλιῶτις) - Gonnos (Περραιβία) - Halos (Ἀχαΐα Φθιώτις) - Hypata (Αἰνίς) - Lamia (Μαλίς) - Larisa (Πελασγιῶτις)· 2) ἡ τεκμηρίωση γιὰ τοὺς Γόννους ἐξαντλεῖται στὰ δεδομένα τοῦ 1908, ἀγνοώντας ὄχι μόνον τὴν εἰδικὴ μονογραφία τοῦ B. Helly, *Gonnoi* I-II, Amsterdam 1973, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπ'ἀλλήλα δημοσιεύματα τοῦ Α.Σ. Ἀρβανιτόπουλου τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ αἰῶνα μας· 3) ἡ ἐργασία αὐτὴ πληροφορεῖ τὸν ἀναγνώστη —καὶ μάλιστα στὰ 1990— ὅτι στὴν Ὑπάτη ὑπῆρχε «a board of two archons, the first of whom was probably the eponym» !

7. L. Migeotte, *L' emprunt public dans les cités grecques*, Québec-Paris 1984, 103-109, ἀρ. 29.

8. Πάντοτε ὑπάρχει βουλαρχέων καὶ ἱεροθύτας ἀπὸ τὴν Ἡράκλεια, μνημονευόμενοι μάλιστα πρῶτοι κατὰ ἀπαράβατο κανόνα.

9. *SGDI* 1959 (184 π.Χ.) : [Σ]τραταγέοντος [Ἰ]λεξάνδρου Καλυδωνίου τὸ τρίτον, μῆνος Ἀγυείου, ἐν Δελφοῖς δὲ ἀρχοντος Εὐκράτεος, μῆνος Ἡρακλείου, κτλ. (ἀπελευθερωτῆς: Μελάντας Ἡρακλειώτας)· *SGDI* 2027 (176 π.Χ.) : [Σ]τρα[α]γέον[το]ς Νικάνδ[ρο]ς Τριχονίου τ[ὸ] τρίτο[ν, μῆν]ός Εὐθυαίου, ἐν Δελφοῖς [δὲ] ἀρχ[οντος] Με[λ]ισσιῶνος, μῆνος Ἀμαλίου, κτλ. (ἀπελευθερωτῆς: [Ἀριστο]κλέας (?) Εὐξιθέου Δρυ(ο)παιος)· *SGDI* 1863 (176 π.Χ.) : Στραταγέοντος τῶν Αἰτωλῶν Εὐπολέμου τὸ δεύτερον, μῆνος Προκυκλίου, ἐν Δελφοῖς δὲ ἀρχοντος Ξενοχάρους, μῆνος Βο<ι>αθίου, κτλ. (ἀπελευθερωτῆς: Δωρόθεος Λύκου Δρυοπαῖος)· *SGDI* 1795 (175 π.Χ.) : [Σ]τραταγέοντος τῶν Αἰτωλῶν Ἀρχεδάμου Φόλα τὸ τρίτον (sic), μῆνος Βουκατίου, ἐν Δελφοῖς δὲ ἀρχοντος Ἀρχελάου, μῆνος Δαιδαφορίου, κτλ. (ἀπελευθερωτῆς: Λαμπρίας Παγκλέος Ὀμιλιάδας).

Ἐκ τὸ —κατὰ κακὴ τύχη ἑλλιπῶς σωζόμενο— μοναδικὸ ψήφισμα τῶν Ἡρακλειωτῶν,¹⁰ τέλος, πληροφοροῦμαστε βέβαια τὴν ὑπαρξὴ ἀρχόντων στὴν Ἡράκλεια, ὄχι ὁμῶς καὶ τὸν ἀριθμὸ τους.

Ἐπὶ τὰ ταῦτα, τρεῖς πράξεις ἐπ' ἐλευθερίαι προερχόμενες ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀσκλαπιοῦ τοῦ ἐν Ἡρακλείαι,¹¹ οἱ ὁποῖες, παρὰ τὴν ἀποσπασματικὴ κατάστασι διατήρησής τους, παρὰ τὴ χρονολόγησι τῶν δυὸ ἀπὸ αὐτῆς στὰ χρόνια τῆς αἰτωλικῆς κυριαρχίας καὶ παρότι δὲν μᾶς γνωρίζουν καὶ αὐτῆς τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐν Ἡρακλείαι ἀρχόντων, μᾶς δίνουν ἐντούτοις μιὰ πολὺ σημαντικὴ —ἀποφασιστικῆς σημασίας γιὰ τὸ πρόβλημά μας— πληροφορία : ἀκόμη καὶ στὴν ἴδια τὴν Ἡράκλεια ἡ τοπικὴ χρονολόγησι περιορίζεται στὴν μνεία τοῦ ἐπωνύμου ἀρχοντος καὶ τοῦ τοπικοῦ μηνός. Σὲ καμιά ἀπολύτως περιπτώσει δὲν μνημονεύεται συναρχία —καὶ μάλιστα μὲ τὸν προκρινόμενο ἀπὸ τὸν D. Mulliez κατηγορηματικὸ καὶ ἀποκλειστικὸ ἀριθμὸ τῶν τριῶν ἀρχόντων— οὔτε ὑπάρχει, ἄλλωστε, ὁρατὸς ἀποχρῶν λόγος ἀνατροπῆς τῆς πάγιας αὐτῆς πρακτικῆς εἰδικῆς στὴν προβληματικὴ περίπτωσι τῆς δελφικῆς SGDI 1895 ἐπιγραφῆς.

Ἡ ἀποψη τοῦ D. Mulliez ἀποδεικνύεται ἔτσι —ἐκ τῶν πραγμάτων— ἀβάσιμη. Προϋπέθετε ἄλλωστε ὄχι μόνον μιὰ, ἀλλὰ πληθώρα ὑποπτῶν “συμπτώσεων”. Διότι, ἐκτὸς τῆς ὑποτιθέμενης “ὁμωνυμίας” τοῦ γνωστοῦ Δελφοῦ τῶν μέσων τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Ἀριστοβούλου τοῦ Πάτρωνος μὲ τὰ δυὸ ἀπὸ τὰ τρία μέλη τῆς ὑποθετικῆς “τριαρχίας” τῶν Ἡρακλειωτῶν, τὴν ὁποία ἀποδίδει σὲ μιὰ “troublante coïncidence”, θὰ ἔπρεπε ἀκόμη νὰ θεωρηθῆ συμπτωματικὴ καὶ ἡ —κατὰ μοναδικὴ ἔξαιρησι στὴ συγκεκριμένη ἐπιγραφὴ— ἀναφορὰ μιᾶς “τριαρχίας Ἡρακλειωτῶν”, ἀντὶ τῆς ἀναμενόμενης ἀποκλειστικῆς μνείας ἐνὸς ἐπωνύμου ἀρχοντος, συμπτωματικὴ καὶ ἡ σειρὰ ἀναγραφῆς τῶν ὀνομάτων (Ἀριστοβούλου-Πάτρωνος) τῆς ὑποθετικῆς αὐτῆς “τριαρχίας”, συμπτωματικὴ καὶ ἡ χρονικὴ συγκυρία ὄλων αὐτῶν σὲ πολιτικὸ ἔτος κατὰ τὸ ὅποιο ὁ Ἀριστόβουλος Πάτρωνος ὑπῆρξε βουλευτὴς στοὺς Δελφούς, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, συμπτωματικὴ ἡ ἀναγραφὴ τοῦ ἐνὸς ἐπιγραφικοῦ κειμένου ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸ ἄλλο, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι, παρὰ τὴ χρονικὴ ἀπόστασι τῶν 4 περιπτῶν μηνῶν πὸν χωρίζει τις δύο “ὠνές”, συμπτωματικὸ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ οἱ δυὸ

10. IGIX 2, 1

11. Πρόκειται νὰ δημοσιευθοῦν προσεχῶς (μεταξὺ αὐτῶν περιλαμβάνεται καὶ ἡ γνωστὴ McD 2).

αὐτὲς ἐπιγραφὲς ἐμφανίζουν σοβαρὸ πρόβλημα, συμπτωματικὸς ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ προβλήματός τους ἀκριβῶς στὸ τέλος τῆς μιᾶς καὶ στὴν ἀρχὴ τῆς ἄλλης (γεγονὸς ποὺ πιστοποιεῖ τὴν ἀμοιβαίότητα τοῦ προβλήματός τους), συμπτωματικὴ ἢ ἀνεξήγητη διακοπὴ τῆς *SGDI* 1894 ἐπιγραφῆς στὸ σημεῖο ἀναγραφῆς τῶν μαρτύρων, ὅπως συμπτωματικὸ καὶ τὸ ὑποτιθέμενο “χαρακτικὸ λάθος” στὸν ἐνικὸ ἄρχοντος, κ.ἄ.

Φυσικά, ἡ ἐπίκληση ἐνὸς λάθους ἀποτελεῖ πάντοτε εὐκόλη —καὶ πρόχειρη— λύση. Δύσκολη, ἀντίθετα, εἶναι ἡ ἐρμηνεῖα του. Τὸ παράδειγμα τῆς *FD III* 3, 25 ἐπιγραφῆς (*ἄρχοντος ἐν Λιλαία Δαμοκρίτου τοῦ Πυρορίππου, Ξενοφῶνος τοῦ Ξένωνος, ἐν Δελφοῖς δὲ Ἰ Βαβύλου τοῦ Αἰακίδα, μηνὸς Ἐνδυσποιτροπίου, κτλ.*), ποὺ ἐπικαλεῖται ὁ *D. Mulliez*, δὲν ἀποτελεῖ σὲ καμιὰ περίπτωσι ἀκριβῆς παράλληλο, διότι ἡ ἀναφορὰ δύο ἀρχόντων στὴν ἐν λόγω ἐπιγραφὴ εἶναι αὐταπόδεικτη, καὶ ὁ ἐνικὸς τῆς μετοχῆς στὴ συγκεκριμένη περίπτωσι ἐνδεχομένως δὲν ἀποτελεῖ κἄν “λάθος”, ἀλλὰ συνοπτικὴ ἀποτύπωση μιᾶς πραγματικότητος, καθὼς δὲν μπορούμε βέβαια νὰ ἀποκλείσουμε τὸ ἐνδεχόμενον νὰ ὑπῆρξαν ἐκτάκτως δύο ἐπώνυμοι ἄρχοντες στὴ Λίλια κατὰ τὸ ἔτος 146-5 π.Χ., ὅχι ὅμως ταυτόχρονα, ἀλλὰ διαδοχικά (προφανῶς ἀντικαταστάθηκε ὁ πρῶτος ἀπὸ τὸν δεύτερο μέσα στὸ ἴδιο πολιτικὸ ἔτος, ἴσως μάλιστα καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ δελφικοῦ μηνὸς Ἐνδυσποιτροπίου, λόγω θανάτου ἢ ἄλλου σοβαροῦ κωλύματος τοῦ πρῶτου). Σὲ μιὰ τέτοια περίπτωσι ἡ χρῆσι πληθυντικοῦ θὰ ἦταν μᾶλλον παραπειστικὴ, καθὼς θὰ δήλωνε —ἢ θὰ μπορούσε νὰ ἐκληφθεῖ ὅτι δηλώνει— μιὰ ἀνύπαρκτη στὴν πραγματικότητι συγχρονικὴ δυαρχία ἐπώνυμων ἀρχόντων.

Δὲν πρέπει, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, νὰ λησμονοῦμε ὅτι πολλὰ ἐπιγραφικὰ λάθη δὲν εἶναι ἐνδεχομένως λάθη παρὰ μόνο γιὰ μᾶς. Ὅταν κατὰ τὴ διαδικασιὰ ἀναγραφῆς ἐνὸς κειμένου στὴν πέτρα ἢ κατὰ τὸν τελικὸ ἔλεγχο τῆς ἐπιγραφῆς διαπιστωνόταν ἡ ὑπαρξὴ κάποιου λάθους, εἶναι αὐτονόητο πῶς τὸ λάθος διορθωνόταν (κατὰ μείζονα μάλιστα λόγο σὲ δημόσια ἔγγραφα, ἰδιωτικὰ συμβόλαια καὶ ἄλλα σημαντικὰ ἐπιγραφικὰ κείμενα, στὰ ὅποια ἡ ὑπαρξὴ ἐνὸς λάθους δὲν θὰ ἦταν ἐνδεχομένως ἀπαλλαγμένη συνειρῶν). Οἱ διορθωτικὲς ἐπεμβάσεις τοῦ χαρακτῆ εἶναι αὐταπόδεικτες, μπορούμε δηλ. νὰ τίς διαπιστώσουμε ἀκόμη καὶ σήμερα, μόνο σὲ περιπτώσεις ὅπου ἡ διόρθωσι γινόταν μὲ ἀπόξεσι (*rasura*). Δὲν ἦσαν πάντως οἱ μοναδικές. Γίνονταν διορθώσεις καὶ μὲ πιὸ πρόχειρα μέσα, λ.χ. κάλυψη τοῦ λάθους μὲ ἐπίχρισμα ἢ διόρθωσή του μὲ χρῶμα. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους οἱ διορθώσεις, βέβαια, δὲν εἶναι οὔτε ὁρατές οὔτε διαγνώσιμες σήμερα, μπο-

ροῦμε ὅμως νά τίς εἰκάσουμε εὐλόγα σέ περιπτώσεις διπτογραφιῶν ἢ ἄλλων ἐξόφθαλμων λαθῶν πού δέν διορθώθηκαν μέ ἀπόξεση, ὅπως καί σέ περιπτώσεις παράλειψης ὀλόκληρων γραμμάτων ἢ τμημάτων τους.

Ἐποθέτω πῶς κάπως ἔτσι πρέπει νά εἶχε διορθωθεῖ καί τὸ ἐξόφθαλμο λάθος τοῦ στ. 1 τῆς *SGDI* 1895 ἐπιγραφῆς. Μόνο πού, ὅπως ὅλα δείχνουν, αὐτὸ δέν βρισκόταν βέβαια στὸν ἐνικὸ τῆς μετοχῆς ἄρχοντος, ἀλλὰ στὸν παράδοξο πρᾶγματι συμφυρμὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ Δελφοῦ Ἄριστοβούλου τοῦ Πάτρωνος στὴν ἠρακλειωτικὴ χρονολόγηση «ἄρχοντος ἐμ μὲν Ἡρακλεία - Θεοδώρου, μηνὸς Ἡάτου» τῆς *SGDI* 1895, κάτω ἀπὸ ἀδιάγνωστες σήμερα ἀντικειμενικὲς συνθήκες, κατὰ τὴ διαδικασία ἀναγραφῆς τῶν δυὸ ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὸν ἴδιο χαρακτὴ στὴν πέτρα. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ φαίνεται νά ἀποτελεῖ ἐν τέλει μονόδρομο, καθὼς οἱ προηγούμενες προτάσεις ὀδηγοῦν ἀποδεδειγμένα σέ πραγματικὸ ἀδιέξοδο.

RÉSUMÉ

Postscriptum ad SGDI 1895

Dans *Τεκμήρια* 1 (1995) 38-46, j'avais examiné le problème que pose l'intitulé de l'affranchissement *SGDI* 1895, à propos de la datation héracléote ἄρχοντας ἐμὲν Ἡρακλείᾳ Ἀριστοβούλου Πάτρωνος Θεοδώρου etc. En écartant l'interprétation de J. Baunack, qui, malgré la double absence de l'article τοῦ, y voyait l'expression d'une triple génération, ainsi que celle de G. Daux, qui admettait l'existence d'un collège de trois archontes, malgré le singulier ἄρχοντας, j'avais proposé de lire ἄρχοντας ἐμὲν Ἡρακλείᾳ Θεοδώρου et de rattacher les deux autres noms à la liste des témoins, demeurée inachevée, de l'affranchissement *SGDI* 1894, conclu quatre mois plus tôt et gravé au-dessus. Cette hypothèse serait certainement très hasardeuse, si cet Ἀριστόβουλος Πάτρωνος n'avait pas été une personnalité delphienne bien connue au milieu du IIe s. av. J.-C. : conseiller pour le Ier semestre sous l'archontat de Hérys, fils de Pleiston, étant ainsi notoirement contemporaine des inscriptions *SGDI* 1894 et 1895. Quelques années plus tard, il a été de nouveau conseiller sous l'archontat de Thrasyklès, fils de Praxias. Il est aussi mentionné souvent comme témoin et deux fois, du moins, comme garant dans les actes d'affranchissement de Delphes au milieu du IIe s. av. J.-C. (étude prosopographique et stemma: p. 40-42). Comme cette hypothèse exigeait un nominatif Ἀριστόβουλος, j'avais envisagé alors une erreur de lecture plutôt que de gravure, mais les photos des deux inscriptions, que j'avais cependant l'occasion d'examiner, excluaient le cas d'une bévue d'éditeur, en faisant ainsi plus difficile la démonstration de l'hypothèse que j'avais formulé. De toute façon, l'insertion des deux noms parasites n'était pas certainement sans rapport avec l'interruption inexplicable de *SGDI* 1894.

Les observations critiques de D. Mulliez, BE 1996, 216, ainsi qu'un nouvel examen des photos, m'ont donné l'occasion de revenir sur le problème de *SGDI* 1895. Je dois d'abord remarquer que les objections de D. Mulliez

reposent sur deux appréciations notoirement erronnées :

1. L'exclusion de l'ἀναγραφή de *SGDI* 1894 en même temps que 1895 — évidemment à cause de confusion entre ἀρχαιακός et ἐπιγραφικός χρόνος — n'est pas valable. Le fait que ces deux actes d'affranchissement, appartenant au IIe semestre de l'archontat de Héryys, fils de Pleiston, sont gravés l'un après l'autre par la même main, prouve incontestablement l'inverse, malgré la distance de quatre mois qui les sépare : cette distance existe seulement entre leur contrats.

2. L'admission de l'existence à Héraclée de l'Eta d'un collège de trois archontes éponymes — non attesté d'ailleurs et en dépit du singulier ἄρχοντος — se base arbitrairement sur une interprétation *ad hoc* de *SGDI* 1895, c.à.d. d'une inscription clairement problématique : d'autres πράξεις ἐπ' ἐλευθερίαι, provenantes du sanctuaire d'Ἀσκληπιός ὁ ἐν Ἡρακλείαι, mentionnent exclusivement un seul archon éponyme, en dénuant décisivement de tout fondement cette hypothèse formulée par A. Nikitski, E. Preuner, H. Pomtow, G. Daux, etc.

En outre, la mise de la prétendue “rencontre onomastique” sur le compte d'une “troublante coïncidence” présuppose en réalité la rencontre d'une foule de coïncidences, et cette accumulation les rend toutes suspectes.

Après cela, tout montre que le problème de *SGDI* 1895 n'est pas dans le singulier ἄρχοντος ni dans le génitif Ἀριστοβούλου, mais plus généralement dans l'interpolation du nom d'un Delphien, apparemment témoin de *SGDI* 1894, à la datation héracléote de *SGDI* 1895 — sous des conditions aujourd'hui inconnues et méconnaissables — selon l'ἀναγραφή des deux inscriptions par le même lapicide sur la pierre. Cet interpolation, bien que paradoxale, aura été pourtant possible sous deux conditions, dont l'existence est prouvée : 1) l'ἀναγραφή en même temps des inscriptions *SGDI* 1894 et 1895, et 2) l'existence d'une certaine anomalie selon la procédure de leur ἀναγραφή. Je pense que cet irrégularité doit être due à une quelque pathologie du manuscrit que le lapicide avait employé pour l'ἀναγραφή.

Comme les interprétations antérieures conduisent incontestablement dans une impasse, cette hypothèse paraît être en fin μονόδρομος.

Ἄ. Κοντογιάννης Εἰξ. 1.